

ZILAHY LAJOS 1956-OS „PERÚJÍTÁSÁNAK” NÉHÁNY
LEVÉLDOKUMENTUMA BUDAY TIBOR HAGYATÉKÁBAN

A hagyaték, amelynek egy része most Buday Tiborné Mosonyi Klára elhatározásából az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya közvetítésével az Akadémiai Levéltárba kerül, túlnyomórészt Zilahy által és Zilahynak írott levelekből áll, eredetiekből, saját levelek másodpéldányaiból, illetve már az OSZK tulajdonában lévő eredetiek fénymásolataiból. Kisebbségek kéziratai, másodpéldányokat és -töredékeket, valamint újságkivágatokat tartalmaz. (A hagyaték egy része már korábban közgyűjteménybe került, 1990-ben – többek között – Szabó Lőrinc lapjait, Szentgyörgyi Albert-leveleket és Zilahy visszaemlékezését ajándékozta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak Mosonyi Klára.)

Buday Tibor – Zilahy Olga fia – az író kilenc évvel fiatalabb unokaöccse, aki természettudományos érdeklődése ellenére kiváló ismerője és értője a Zilahy-oeuvre-nek. Kapcsolata az íróval az 1947-es emigrálást követően is folyamatosnak mondható, bár nincsenek levelek – ismert történeti okokból – az ötvenes évek első feléből. Leveleik tanúsága szerint Zilahy Buday Tibort bizalmasának, magyarországi képviselőjének tekinti, akár családi, akár hivatalos ügyről lett legyen szó. Ez magyarázza, hogy a Buday tékában összegyűlt anyag láthatóan nem csupán passzív halmozódás eredménye, de egyben anyaggyűjtés is, később megírni tervezett munkákhoz. (1964. február 5-én írott levelében számol be az írónak tevééről: Zilahy-cikkgyűjtemény¹ és bibliográfia összeállítását tervezi, Zilahyt pedig visszaemlékezéseinek megírására ösztönzi.)

A most következő levelekben Zilahy „perújításának” első, ám elvetélt kísérlete rajzolódik ki. A művelődéspolitikai hivatalosai többszörös áttétellel, informális csatornákon próbálnak tájékozódni Zilahy álláspontjáról és indulatairól, a hazatérés lehetőségéről és feltételeiről. Csupán puhatolózás ez még, sok-sok taktikai elemmel, s nyilván mea culpás elvárásokkal, tékozló fiúra szabott szcenárióval. A félhivatalos és hivatalos megkeresések csak 1962-ben válnak jellemzővé.²

Zilahy reakciója – „Nincs szándékom, módomban sincs, hogy perújítással éljek [...] írói függetlenségemet sohasem fogom feladni bármely állam társadalmi és politikai bírálatában sem” – megszenvedett, erős elven áll.

Így volt ez már 1947-ben is, az emigrálás idején. Kosáry Domokos, Zilahy ifjú barátja visszaemlékezésében³ így ír: „Akkor Zilahy már távozni készült. Engem is rá akart beszélni, hogy menjek vele, hiszen itt a szabad kutatásra, gondolatra nem sok remény marad a következő időkben” – mondta. A határozott álláspont

¹ „...a Haza, haza című, az orosz különbékéről a Déli Hírlapban megjelent cikkeddel kezdeném, s az 1945. január 22-én a Szabadságban írt cikkeddel fejezném be” – írja Buday Tibor.

² Ezt tanúsítja Zilahy 1962. március 31-én írott levele: „Zoli vagy Tibor írják meg; mi van barátaimmal, Sik Endrével és Rusznyák Istvánnal? Mi a másik neve Aczélnak, a kultuszminiszter helyettesének, akitől az egyik üzenet jött, s akit nem ismerek. Mi a másik neve és beosztása Hollaynak, aki new yorki (Egyesült Nemzetek) beosztása idején személyesen járt nálam a magyar kormány üzenetével. Ez azután történt, amikor Frankfurtból visszajöttem, ahol a Pen Club kongresszusán – amikor a magyar kérdés körül nagy csata dült – én a kigolyózott Magyar Pen Club újrafelvétele mellett szavaztam amerikai delegátus minőségemben. Érzésem szerint elsősorban Rusznyák (az Akadémia elnöke) szívesen segítene a belgrádi kiutazási engedély ügyében.”

³ KOSÁRY Domokos, *Zilahy Lajosról, a barátáról*. In *A lélek nem aludt ki (Tisztelt Zilahy Lajos születésének századik évfordulóján)*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1991. 20–26.

érvényesítését nyilvánvalóan segítette az a körülmény, amelyről Pomogáts Béla szól tanulmányában⁴: „1946 őszén az Egyesült Államokban járt, hogy a Columbia Egyetem meghívására előadást tartson a Duna-völgyi térség kérdéseiről, s ekkor kapott ajánlatot arra egy amerikai kiadótól, hogy Magyarországon megkezdett regényfolyamát Amerikában fejezze be.”

Mindennek ellentmondani látszik a most közreadandó első levél száraz tényközlése, hogy ti. „1947 őszén szabályos útlevéllel jöttünk Amerikába, mint látogatók, letelepedési szándék nélkül.” Mi úgy véljük – de ez csak impresszió –, hogy egy ilyen élethelyzetben, elvek, motívumok, érzések folyamatos hullámverésében a döntés nem egyetlen pillanat műve, hetek, hónapok telhetnek el a véglegesség vállalásáig. (S amíg döntés nincs, jó tudni, a folyamat még visszafordítható.)

A tények részletes feltárása és rögzítése, Zilahy visszatérésének és visszavételének árnyaltabb rajza pedig legyen a monográfiaíró feladata.

1.

Buday Tibor – Veres Péternek (eredetileg levél és két melléklet)

Buday Tibor Zilahy Lajos ügyében Veres Péternek írott levelét nem sikerült fellelnünk, de tartalma Veres válaszából (2. sz. levél) kikövetkeztethető. Alább adjuk a két mellékletet.

1. B.

Részlet Zilahy Lajosnak budapesti rokonához írt leveléből.⁵

New York, 1956. február 6.

1947 őszén szabályos útlevéllel jöttünk Amerikába, mint látogatók, letelepedési szándék nélkül. Amikor utleveleink lejártak, megkértük Sik Endrét, a washingtoni magyar követség akkori vezetőjét, hogy utleveleinket hosszabbítsa meg. Mialatt Sik Endre Budapesten tartózkodott, a new yorki Kivándorlási Hivatal deportáltatni akart bennünket. Kénytelenek voltunk az amerikai állampolgárság mellett nyilatkozni.

De most, kilenc év után, még mindig nem vagyunk állampolgárok.⁶ Legutóbbi regényem, amely a nagy európai nyelveken is megjelent,⁷ többek között a náci és nyilas gyilkosságoknak olyan állatien kegyetlen részleteivel is foglalkozik, amelyek még nem voltak megírva. Az európai lapok terjedelmesen idézték ezeket a részleteket kritikáikban. Ez nem tetszett a náciaknak és nyilasoknak, akik itt Amerikában is szervezetekbe tömörültek már és lapokat adnak ki. Nem csináltak titkot abból a szándékukból, hogy engem el fognak némitani. Szavuknak ereje van, mert most ők a megbízhatóak, ők voltak azok, akik „fegyverrel a kezükben” – ? – harcoltak a kommunizmus ellen. Fegyverük most is a régi: feljelentésekkel árasztották el az amerikai hatóságokat, hogy kommunista, esetleg titkos szovjet kém, de legalábbis

⁴ POMOGÁTS Béla, *Hogy is vagyunk hát egymással, mi magyarok* (Jegyzetek Zilahy Lajos írói sorsához). Uo. 57–71.

⁵ Zilahy Lajos által összeállított, gépelt kivonat. Lásd: 1. C. levél bevezetője.

⁶ A 2. sz. levél tanúsága szerint állampolgárságuk 1956. március 1-től datálható.

⁷ *The Angry Angel* (1954) Melbourne–London–Toronto. További kiadások: Bern, 1954.; Wien, 1954 után; Paris, 1955.; Barcelona, 1955.

kommunistagyanus vagyok. Vádjaikat három tényre alapítják: 1. A háboru után másfél évig elnöke voltam a Magyar–Szovjet Művelődési Társulatnak. 2. New Yorkban, a Barbison Plazában 1946-ban beszédet tartottam, amelynek tónusa – a vád szerint – szovjetbarát volt. 3. 1948 március 15-én az amerikai magyarság két, különvált csoportban ünnepelte a szabadságharc százéves fordulóját. Én annak az ünnepélynek voltam a szónoka, amelyet a magyar követség rendezett.

Két év óta vizsgálat folyik ellenem és a feleségem ellen is. Amerikában ma nem egyszerű dolog kommunistagyanusnak lenni.

De most, ha az otthoni közvélemény, vagy csupán a Világszövetség képviselője – mint irjátok – azt kérdezi tőlem, hogy miért nem megyek haza, nem felelhetek mást: a mai magyar hivatalos sajtó fasisztának bélyegezett. Nincs szándékom, módomban sincs, hogy „perujtással” éljek, de senki sem veheti el azt a jogomat, hogy igaztalan vádak ellen úgy a nyilasok, mint a kommunisták felé védekezsem. Visszautasítom Horváth Mártonnak, a Szabad Nép főszerkesztőjének azt a vádját, amellyel tavaly a Zeneakadémián tartott beszédében és cikkében illetett, hogy a népi írókat eladtam a fasiszta Gömbös-kormánynak. Ennek az ellenkezője igaz. A jelenvoltak közül Illyés Gyula vagy Tamási Áron most is elmondhatják, mi történt a Gömbös-találkozón. A végzetes években úgy Gömbös, min Bárdossy felé minden erőfeszitésem oda irányult, hogy visszatartsam, később pedig eltávolítsam őket a német iránytól.

Milyen szerep, milyen feladat várhatna rám a mai Magyarországon, amikor sohasem voltam és sohasem leszek tagja semmiféle politikai pártnak, s írói függetlenségemet sohasem fogom feladni bármely állam társadalmi és politikai birálatában sem.

Bármilyen nehéz is most itt a helyzetünk, sem én, sem a feleségem nem tudjuk elképzelni hazatérésünket. De ez nem azt jelenti, hogy Magyarország meghalt bennünk. Nemrégiben fejeztem be új darabomat,⁸ amely a honvágy fájó szava. Átkozott volnék, ha régi hazámat és a magyar népet megtagadnám.

De maradt-e feladat számomra? Ugy érzem, hogy csak az egyetlen egy, amelyért írói pályámon első verseimtől kezdve utolsó regényemig harcoltam: a világbéke ügye.

De van-e szavamnak hitele a magyar kormány felé? Alig hiszem. 1953 márciusában az egyik legnagyobb amerikai hírlapszindikátus arról tárgyalt velem, hogy mint tudósítójuk vegyék részt a Budapesten készülő békekonferencián. Felkerestem Washingtonban dr. Weil Emil követet, aki kapva-kapott a lehetőségen és másnap Budapestre utazott. Miután e tervre máig sem kaptam választ, fel kell tételeznem, hogy a magyar kormány visszautasította.

Most újra felteszem a kérdést, – inkább csak önmagamnak. Módomban volna az amerikai sajtóban és rádióban, esetleg a televízió óriási nyilvánossága előtt a magyar nép békevágyáról beszélni, amelynek őszinteségében éppugy hiszek, mint abban, hogy az Egyesült Államok népének békevágya is mély és őszinte.

Feltéve, hogy rövidesen amerikai állampolgárok leszünk, van-e rá lehetőség, hogy amerikai utlevéllel, mint amerikai tudósító látogassak el Magyarországra? Érdekelne, hogyan látja ezt a kérdést a Világszövetség?

⁸ *Az imbrozsi boszorkány.*

Édes Olgim!⁹

Hat héttel ezelőtt érkezett leveledre, – amint a mellékelt kivonat mutatja – azonnal válaszoltam, de nem adtam postára, mert közben izgalmas dolgok történtek velünk, ami a helyzetet szinte napról-napra megváltoztatta.

Voltak hetek, amikor ügyem olyan bizonytalanul állt, hogy itt már kezdtünk mindent felszámolni és azon gondolkodtunk, hol fogunk letelepedni Európában? Szörnyű napok voltak: újra kezünkbe venni a vándorbotot, ilyen halálos fáradtan.

Aztán egyszerre minden megváltozott. A vizsgálat teljes tisztázásunkkal zárult le és tíz nap óta amerikai állampolgárok vagyunk. Azok a kiadók, akik mint „vizsgálat alatt lévő egyént” elejtettek, ismét visszatértek hozzám s most a talpraállás nehéz, de reményteljes napjaiban vagyok.

A mellékelt kivonat Nektek is tájékozással szolgál, két példányban küldöm, azért, hogy az egyiket, a keményebb papiroson átadhassátok a Világszövetség képviselőjének, ha tudjátok a nevét, vagy ha ismét jelentkezik. Természetesen ezt teljesen rátok bízom. Arra is gondoltam, – persze, belátása szerint – Tibi¹⁰ esetleg megmutathatja barátainak: elsősorban Major Tamásnak, aki bizonyára emlékszik, hogy kérésére Rákosi Hajna megkegyelmezését a Kormányzónál kieszközöltem. De ekkor már késő volt.

Kérem Tibit, közölje velem, mi a helyzete munkáimnak? Feketelistán vagyok? Valaki azt mondta, hogy egyik regényemből az Athenaeum új kiadást adott.¹¹ Alig hiszem. Viszont Moszkvában amerikai színészek amerikai darabot játszanak: kulturális téren a helyzet egyre javul. Kérdezze meg Tibi Major Tamást, milyen választ kapnék tőle, ha azt kérdezném: hajlandó-e a Nemzeti Színház új darabomat eljátszani,¹² amely a nyolcadik században játszódik és a világbekéről szól? A választ előre tudom, de a Világszövetség látogatása óta ezt az egyszerű kérdést ironia nélkül fel lehet tenni? Ha Tibi bármi okból nem vállalkozhatik, hogy megkérdezze Majort, ezt is írjátok meg.

Komoly reményem van arra, hogy új darabomat az ősszel Londonban mutatják be. Ez európai utat jelentene, de persze ez egyelőre csak terv és remény.

Írói munkáim otthoni sorsa titeket annyiban érdekelhet, mert az írói díj, – bár egyelőre a holdban van – nektek jutna.

Tibit kérem: kérdezze meg Polgár Tibort,¹³ megvan-e még neki a Kis Pegazus szobor? Nagyon szükségem volna rá, visszaküldeném, csak le akarom másoltatni.

Mindnyájatokat szeretettel csókol

Lajos

⁹ A címzett: Zilahy Olga, az író nővére. Gépírásos levélmásolat.

¹⁰ Buday Tibor.

¹¹ A *lélek nem aludt ki* c. kötetben közreadott Zilahy-bibliográfia nem ismer ilyen tételt.

¹² Az *imbroszi boszorkány* bemutatója 1970-ben volt Szabadkán.

¹³ Valószínű, hogy Polgár Tibor zeneszerzőről van szó, aki az 1930-as években a Nemzeti Színház karmestereként is működött.

Igen tisztelt Uram!

A hozzám is eljuttatott levélrészleteket elolvastam, de nem érzem magam feljogosítva – ilyen felhatalmazás nincs is benne – hogy már ezeket az írásokat is az elnökség, vagy akárcsak a titkárság elé terjesszem. Így csak a személyes véleményemet mondhatom el.

Az csak természetes, hogy én minden olyan magyar embert itthon szeretnék látni, aki ismeri és tartja a törvényt: *itt élned, halnod kell!*

Azt se felejtettem el, hogy amikor 1939-ben, 40-ben, 44-ben engem is munkatáborba vittek, Zilahy Lajos küldöttséget vezetett – igaz eredménytelenül – Bartha Károly akkori honvédelmi miniszterhez. A miniszter azt mondta, „nem árt meg Veres Péternek, ha feltöri a csákány a markát.” Nyilván nem tudta, mert nem olvasott tőlem semmit, hogy 15 évig pályamunkás is voltam, még mint kezdő író is, az én markomat hát nem törheti fel a csákány. Azt hitte ez a miniszter, hogy csak aféle díszparaszt, fizetett „zsidóbérenc” vagyok. Annál becsületesebb dolog volt Zilahy Lajostól, aki akkor nagy tekintély volt itthon, hogy szót ejtett értem.

Mégis úgy hiszem, az esetleges hazatérési szándék az ő esetében nyilvánvalóan politikai kérdés is, amelyben csak az illetékes kormány- és pártszervek dönthetnek. Én hát azt tudnám tanácsolni, hogy a Magyarok Világszövetsége tisztázza ezt a kérdést először az illetékes kormányzati szervekkel, és akkor kérje ki hivatalosan az Írószövetség véleményét is. Akkor majd a titkárság és az elnökség hivatalosan állást foglalhat az ügyben, vagy legalábbis véleményt mondhat.

Ami az egyik levélben levő lakásügyet illeti,¹⁵ az bizony keserves ügy, amelyhez azonban nincs semmi jogcímünk, még csak hozzászólni se. Ha Zilahy Lajos már itthon volna, vagy legalább a hazatérési szándéka és esetleges kérelme már tisztázva volna, akkor talán megpróbálhatnánk ezen a jogcímen ott is közbelépni. Persze ilyen kérdésekben az Írószövetség szava keveset ér. Sok írónak van még ma is ilyen lakásgondja. Több írónak nincs lakása s olyan is van, aki társbérletben lakik.

Pedig hogy ez milyen életgond, én aztán igazán tudom, mert házasságom után 12 évig s végül már öt gyerekkel az édesanyám egyetlen szobájában laktunk vele együtt. Hála Istennek – jó órában legyen mondva – a feleségem és édesanyám túrhetően laktak együtt, pedig én magam hosszú évekig távol voltam s még amikor hazakerültem is a fogságból, csak vasárnaponként és néha télidőben voltam otthon.

Ezt nem mint vigasztalást sorolom itt fel, csak mint tényt mondom el arra, hogy megértem miről van szó. Édesanyám is zsörtös és nagyothalló, nehéz vele együtt lakni.

A letelepedési engedély – ahogyan én tudom – még nehezebb kérdés. Budapest teletsúfólódott ujonnan civilizálódó emberekkel, új munkásokkal és alkalmazottakkal stb, holott a régi polgári és kispolgári lakosság is itt szorong összevissza, mert nem bírja a falut, mégha ott munkája és keresete volna is. Pedig hát a magyar nép ott tartotta fenn ezer éven át ezt a szerencsétlen országot.

¹⁴ Ajánlott, kézírásos levél, szövegét betűhíven adjuk. Borítón a feladó: Veres Péter, Bp. VI. Bajza u. 18. Írószövetség.

¹⁵ Buday Tibor levelében bizonyára felvetette Zilahy Olga áldatlan lakáshelyzetét is. Lásd: 5. sz. levél.

De nem bosszantom Önt valamiféle „nemzeti szociológiával”, hanem elbucszok azzal, hogy ha a Zilahy Lajos ügyében a véleményemet kérdik, a magam részéről megmondom, amit kell.

Üdvözzetlettel

Veres Péter

Bpest 1956 ápr. 17

u.i. Az Írószövetség titkárságán megmondják, mikor vagyok található!

3.

Zilahy Lajos – Buday Tibornak¹⁶

1956, október 8

Kedves Tibi:

Ma érkezett ajánlott leveledre válaszolok. Miután sokáig nem jött válasz kérdésemre – amit előre jeleztél – amerikai barátaimnak nem mondhattam egyebet: még nincs válasz... még most sincs válasz... így aztán a kérdés ezen a vonalon egyelőre elaludt. Különben is az elnökválasztásig (négy hét) minden más kérdés háttérbe szorul.

Meggyőződésem, hogy akármilyen lesz a választás eredménye: Washington a művelődési kapcsolatokat továbbra is minden irányban helyeselni fogja.

Bármennyire politikamentes is ez a kérdés, az antológiák terveit¹⁷ egy rövid memorandum formájában átnyújtottam az Immigration Office (Kivándorlási Hivatal) és az FBI osztályainak s gondolom a State Departmentbe is feljutott.

Az Írószövetségben történt változásokról már értesültem.¹⁸ Szép feladat volna tenni valamit a kulturális kapcsolatok terén, de a feladat nem egyszerű, rengeteg munkával, utánjárással, sőt még költségekkel is jár s amellett nem hálás. De ne adjuk fel a reményt. Érdeklődéssel várom ígért, további hireidet.

Klári és Zoli¹⁹ levelét megkaptam. Nem írok most neked külön, mert rengeteg a dolgom s különösen a gondom. Egészségesek vagyunk, pontosabban még egészségesek, de mindketten, különösen én, testileg-lelkileg nagyon kimerülve. Főgondom: hogyan tudok megszabadulni ettől az ócska, külvárosi háztól, amelytől azt reméltem, hogy legalább fedelet nyújt, ehelyett most már harmadik éve eszi az idegeimet és utolsó dollárjaimat. Piroška²⁰ vidéken (egy óra vonattal) egy szép Rockefeller kórházban dolgozik mint Medical Librarian, fizetése kevés, de teljes ellátás és most minden erőfeszitésem az, hogy én is oda, a közelébe kerülhessek. Nem tudjátok elképzelni életünk sivárságát. Amikor Zoli azt írja, hogy otthon, akármilyen szegénységben és megpróbáltatások után, *együtt* van a család – ennek az értékét csak mi tudjuk fölfogni. Piroškaival néha úgy ülünk a vonaton s olyan arccal nézünk ki az ablakon, mintha egyedül csak mi ketten laknánk az egész Amerikában.

¹⁶ Zilahy Lajos nyomtatott levélpapírján, kézzel aláírt gépirat, ceruzás ékezetekkel, a boríték hiányzik.

¹⁷ Az egyik antológia tervéről – négyszáz oldalas antológia, száz nép írójától – a 6. B. sz. levélben is említést tesz.

¹⁸ A Magyar Írók Szövetségének 1956. szept. 17-i közgyűlése – 25 fős elnökséget választva – újra bevonta a vezetésbe az ellenzéki írókat. Az elnökség szept. 18-án új vezetőséget választott. Elnök: Veres Péter, társelnökök: Háty Gyula és Tamási Áron. Főtítkárs: Erdei Sándor. Szakosztályi titkárok: Képes Géza, Fekete Gyula és Vészi Endre.

¹⁹ Zilahy Klára, az író nővére, Buday Zoltán, Buday Tibor öccse. Buday Tiborné szíves közlése.

²⁰ Zilahy Lajosné, Bárczy Piroška.

Anyádat, Klárit sokszor csókolom, Zolit ölelem, köszönöm a levelét, mellékelem a kért meghatalmazást.²¹

Mindnyájatokat ölel

Lajos

A meghatalmazást „diplomatikusan” irtam.

4.

Zilahy Lajos – Szűcs László Istvánnak (?)²²

1957 Január 10

Kedves Laci:

köszönöm, nagyon köszönöm leveledet. Összetört lelkű ember vagyok – segíteni akartam, akarok és nem tudok. Az elmúlt hetekben minden erőfeszitésem oda irányult – és gyönyörűen haladt – hogy internacionális segítséget vigyek a magyar íróknak, színészeknek, művészeknek, amire egyénileg képtelen vagyok. A segítség anyagilag is jelentékeny lett volna, a világ nagy írói mellém álltak – Moszkvába akartam repülni, onnan Pestre, vinni a segítséget – most kaptam meg a magyar kormány választát, hogy nem engednek be, mondván, hogy megjelenésem csak olaj volna a magyar írók „tüzére”. Mellékelem Upton Sinclair levelét,²³ gondolom kézvonását emlékeknek is megőrzöd.

Ne nagyon hirdessétek, hogy darabomat az *én* engedélyemmel adjátok elő.²⁴ Ez politikailag ártana itt nekem, mert Náci ellenségeim feljelentésére itt két évig voltam vizsgálat alatt mint – kommunistagyanus. Azt hallom az előadások két órakor kezdődnek, a színházakat nem fűtik s a tavasz előtt alig lesz közönség. Tudom, hogy nehéz a kérdés, de ne siessetek a bemutatóval. A szöveghuzásokat teljesen rád bízom.

Most én kérek Tőled, Egry Istvántól és a színészektől, Major Tamástól és minden barátomtól segítséget. Unokaöcsém Buday Tibor érintkezésbe fog lépni veled. Nyolcvanéves Olga nővérem a legszörnyűbb helyzetben van. Két szobás kis lakásában most nyolcan laknak, mert olyan embereket költöztettek be hozzá, akiknek durvasága... fia levelét idézem: „Még élélne néhány évig, de ez a helyzet rövidesen megöli.”

Segítsetek. Menjete el az illetékes helyre. Emberéletről van szó. Segítsetek szegény öreg nővéremet megszabadítani ezektől az emberektől. Olga most a fia családjával lakik, ugysis hatan maradnak abban a nyomorult kis lakásban. Tudom, nehéz a lakáshelyzet. Vegyetek azoknak az embereknek másik lakást, ha kell pénzzel, minden írói díjjam erre menjen s ha nem elég, küldöm a pénzt. Egyébként minden írói díjjam felvételére Buday Tibort hatalmazom fel.

A tavasszal küldöm majd új darabomat is, de sajnos előbb le kell fordítanom önmagamot angolból. Hát ide jutottam.

Mindnyájatokat ölel:

Zilahy Lajos

²¹ A meghatalmazásról nem sikerült bővebbet megtudnunk.

²² Zilahy Lajos nyomtatott levélpapírján, gépirat, ceruzás ékezetekkel és aláírással, a boríték hiányzik. A levél címzettje nagy valószínűséggel Szűcs László István dramaturg volt.

²³ A levél melléklete hiányzik.

²⁴ 1957-ben a budapesti Petőfi Színház felújította *A szűz és a gödölye* című darabját.

5.

Zilahy Lajos – Buday Tibornak²⁵

1957, április 17

Kedves Tibor:

Mellékelem Egri Istvánhoz irt levelem másolatát. Londonból hazaérkezve másfél dollár maradt a zsebemben s ez annál inkább meglepett, mert legújabb hireim szerint Budapesten pontosan tudják, hogy másfél millió dollár vagyonom van, hazaköltözésemet véglegesen elhatároztam s csak arról tárgyalok a magyar kormánnyal, hogy másfél millió dolláromat milyen árfolyamon hajlandók beváltani.

Itteni hireim nem üdítőek. P. Andris barátunkat kitették a csokoládé gyárból, elment szemetes embernek, a mult héten onnan is kitették. De most reményünk van, hogy egy kertész felveszi napszámosnak. Mindez hat gyermekkel és egy autóval (mert azt rögtön vett) nem egyszerű dolog. Ilalának méltóságos férje - „kérekszépen én kormányfőtanácsos voltam” – egy mosodában dolgozik és szidja az „alávaló” papot (aki a lelkét kitette értük) hogy Ilalának nem tud „rangjához méltó” állást szerezni.

Pityu várja Nandát és kislejét Firenzéből. Az ő sorsa is nagyon aggaszt. Miután sziklaszilárd meggyőződése – „ugyan-kérlek ne mondd nekem, Amerikában nem kell angolul tudni, itt van például...” egyre jobban csődöt mond, attól félek, hogy órá is nehéz idők várnak.

Amerika éppolyan nagy csalódás a magyaroknak, mint a magyar menekültek Amerikának. Már úgy értem: a mi középosztályunk. Az arisztokraták és a munkások, parasztok megtalálják a helyüket, nem szólva a zsidókról. Fajtam, sőt vérokonaim sorsát szemlélve, minden nap fáradtabbnak érzem magam. Szegény Mihály fiam halála óta nem ért olyan lelki csapás, mint az októberi forradalom és minden, ami utána jött.

Másfél dolláros anyagi mélységemből egy optionalis szerződés előlege húzott ki a „The Dukays” filmjogaira. A szerződés feltételei olyan gyalázatosak, hogyha felveszik az opciót, ez teljes kifosztással fog járni, de ők nem is sejtik, hogy álmatlan éjszakáimban azon imádkozom: jöjjön már valaki és fozson ki, hasonlóan rossz szerződéssel.

Nyugtalanít, hogy Olga lakásügye még mindig nincs rendben. Az itteni lapok szerint S. E. fia nyugatra szökött.

Londoni tárgyalásaim eredményei egyelőre még csak tervek. Kérlek, irj néhány sort az otthoni fejleményekről.

Mindnyájatokat ölel

Lajos

²⁵ Légi posta borítékban, gépirat, golyóstollal behúzott ékezetekkel és aláírással, az Egri Istvánnak írott levél másodpéldányának mellékletével.

5. B.

Zilahy Lajos – Egri Istvánnak

1957, április 17

Egri István
igazgató urnak
Petőfi Színház
Budapest

Kedves Barátom:

Angliából visszaérkezve, Buday Tibor leveléből tudom, hogy milyen kitűnő előadásban ujitottátok fel „A szűz és a gödölye” című darabomat s különösen Te milyen nagyszerű voltál az öreg Huben szerepében.

Mindnyájatoknak nagyon hálásan köszönöm, hogy ennyi fáradságot és szeretetet pazaroltatok erre a régi munkámra. Tudok arról is, hogy a sajtó rossz volt, sőt személyem ellen is voltak támadások. Mindezt már úgy megszoktam, mint az öreg guba az esőt. Itt, feleségemmel együtt két évig feküdtünk a deresen, mert nyílas magyar testvéreim feljelentettek, hogy kommunista vagyok. Ez mindig így volt és így lesz, – valaki, aki független akar maradni a politikától, számoljon azzal, hogy minden oldalról gyanus szemmel néznek rá.

Szűcs Lacit²⁶ külön ölelem. Mondd meg neki, hogy a „Szépanyám” körüli terve nagyon megtisztelő részemre, csak abban nem vagyok bizonyos, hogy írói munkáimat illetőleg mit hoz a közeli, vagy távolabbi jövő.

Mindnyájatokat a régi szeretettel

köszönt igaz hived

6.

Zilahy Lajos – Buday Tibornak²⁷

1957, június 27.

Kedves Tibor:

Hosszu hallgatásodat a nagy feszültséggel magyaráztam. Fráter Iván és Irén mama halála nem segített lelkiállapotunk már-már veszélyes nyomottságán. Az ellenem megjelent támadásokra nincs válaszom, de a mellékelt levél másolata²⁸ világos képet ad mindenről.

Fogalmam sincs, mi a helyzet odahaza politikailag. Nem tudom, van-e ismerősöd a kormány tagjai között. Így tehát teljesen rád bízom: ha erre van lehetőség, postán vagy személyesen juttasd el levelemet Sik Endrének vagy bárki másnak, mert a levél tartalma gondolom őket is érdekelni fogja. De mielőtt kiadod a kezedből, másold le, mert ha közben itt elüt egy autó, halálom esetén legalább ennyi maradjon meg végső erőfeszítéseimből. A levél vége maga is elmondja, hogy az indiai kormánnyal való megállapodásom szerint *a sajtónak egyelőre semmit sem adunk le.*

²⁶ Szűcs László István dramaturg.

²⁷ Légiposta borítékban, gépirat, golyóstollal kirakott ékezetekkel és aláírással, a Szabó Zoltánnak írott levél másodpéldányának mellékletével.

²⁸ Lásd a következő, 6. B. levelet! Az eredeti mellékletet Buday Tibor valószínűleg továbbította, mert a hagyatékban csak egy magyar írógéppel átirított másolat található.

Én még nem vagyok orvosi eset, de már alig állok a lábamon. Ha szeptemberig nem történik valami körülöttem: anyagi összeomlás is fenyeget. Szegény Piroskám is nehezen vonszolja nehéz kórházi munkája jármát és szomorú üres napjait. Anyád lakásügye is mélyen lesújtott. Küldjünk-e Neked valami orvosságot innen? Ha igen ezt orvosodtól kérdezd meg. Szeretném, ha levelemre mielőbb válaszolnál, annyit, amennyit tudsz. Mindnyájatokat szeretettel ölel:

Lajos

6. B.

Zilahy Lajos – Szabó Zoltánnak²⁹

1957 június 29.

Zoltán Szabó Esq.
41/a Roland Gardens
London S.W.7.

Kedves Zoltán,

Leveledre nem tudok röviden válaszolni, hosszan pedig nagyon hosszú lenne. Megpróbálok középen maradni, távirati stílusban. Történelmi visszapillantás nélkül csak ennyit: a magyarság élet-halál küzdelmeiben a Nyugat sohasem adott egyebet erkölcsi támogatásnál. Véletlenül megtaláltam székfoglaló beszédem kéziratát – Magyar–Szovjet Művelődési Társaság – s a beszédben erre a lapos mondatra akadtam: „Bár műveltségünk nyugati, a Kelet Hegyeshalomnál kezdődik.” Mindez november 4-e óta véres valósággá vált – mennyi időre? Ezt nem tudhatjuk. Olvastad a TIME-ban Kovács Béla drámai nyilatkozatát, amit a pincében adott, mialatt még tombolt a forradalom? Ő is a nagy R szava, mely Lin-Yu-Tang képletében a valóságérzetet (Reality) jelenti.

Az itteni lapok szerint két magyar író itéltek halálra: Obersovszkyt és Gálit³⁰. A New York Times szerint Illyés Gyula elmegyógyintézetben van. Bár az Élet és Irodalom márciusi számában Németh László és Szabó Lőrinc neve még szerepel, Tamási Áron és Veres Péter sorsáról nem tudok semmit. Magánleveleimből azt olvasom ki, hogy a nyomás lassan, de nagy erővel fokozódik.

November 7-én éjszaka felhívtam Szent-Györgyi Albertet telefonon: „Repüljünk Moszkvába Vorosilovhoz.” Szent-Györgyi reménytelennek találta a vállalkozást. Neki lett igaza, mert amikor decemberben Sik Endre közvetítette kérésemet, a Kádár-kormány budapesti utazásomat nem engedélyezte. S amikor márciusban azzal a tervvel jelentem meg Londonban, – amerikai helyesléssel – hogy szervezsek egy nyugati író delegációt, amely előtt Moszkva mindig megnyílik, a tervnek kedvezett a folyamatban levő bermudai konferencián Eisenhower és Macmillan nyilatkozata: „In spite of everything we must continue the cultural exchange with the Soviet Union.”³¹

²⁹ Szabó Zoltán, aki 1957-től 1961-ig az Irodalmi Újság rovatvezetője volt, valószínűleg külföldi szerkesztőbizottsági tagnak kérte fel – más, a levélben később érintett ügyek mellett.

³⁰ Obersovszky Gyula, író, költő, újságíró, Gáli József író, dramaturg. Forradalmi tevékenységük miatt 1957-ben mindkettőjüket halálra ítélték, de az ítéletet – a nemzetközi tiltakozás miatt – nem hajtották végre.

³¹ Mindennek ellenére folytatnunk kell a kulturális cserét a Szovjetunióval.

A moszkvai ut elsősorban az angolok ellenállásán bukott meg. Én akkor adtam fel végleg a Moszkva felé vezető utat, amikor a Daily Mail-ben elolvastam Bulganyin beszédét Kádárhoz: "A szovjet nép büszke arra a módra, ahogyan dicsőséges hadserege szent kötelességét teljesítette a magyar néppel szemben". Mit tenne egy nyugati írói delegáció egy ilyen beszéd hallatára? Fenéig inná vodkás poharát vagy némán kísétálna a teremből? Be kellett látnom, hogy a politikai feszültség izzásában Moszkva felé nincs ut. Mit tegyünk?

Hosszu volna elmondanom londoni két hetem alatt angol és hindu vonalon folytatott tárgyalásaimat. Március 26-án az India House-ban hosszabb beszélgetésem volt Mrs. Pandittal. A téma: a világirodalom néma. A két nagy nemzetközi szervezet csonka. A PEN CLUB-ban nincsenek benne a szovjet írók, az UNESCO-ból hiányzik Kina. Egy globális írói összejövetelre az egyetlen hely India. Nem kell társaságot alakítani. Hívja meg a világ íróit egy indiai egyetem vagy akár New Delhi polgármestere. Ne sokat – tizenkettőt Nyugatról, tizenkettőt Keletről. Az agenda szigoruan kizárja a kapitalizmus és a kommunizmus körüli vitát. Tárgya nem a világbéke lenyuzott lemeze, hanem John von Neumann utolsó cikke: „El kell felejtünk mindent, amit eddig földrajzban, politikában, közgazdaságtanban tanultunk.” A politikamentes főtéma tehát: mi az emberiség jövője az atomenergia birtokában? Gyakorlati indítványaim között szerepelt például egy négyszáz oldalas antológia, száz nép írójától.

Még a mult hónapban megjött az indiai kormány válasza, amely lelkesedéssel fogadta indítványomat. Azóta is levelezésben vagyok velük s a munka (az agenda elkészítése, a szervezés) anyagilag és fizikailag teljesen kimerített, de most már komoly amerikai kezekbe került a kérdés.

Mínderre Ti azt mondhatjátok, hogy mindez levegő, szenteltvíz, amely a magyar kérdést teljesen elejtette. Értsük meg egymást. Lehet, hogy utjaim, amelyek politikai semlegességem további szigorú megőrzését jelentik, ezen a ponton élesen elválnak Tőletek. Most, hogy a budapesti kommunista sajtó ismét élesen támad, szinte azt is természetesnek találnám, ha Ti is megtámadnátok. A semlegességnek mindig nagy ára van. Ezt az árat az elmúlt tiz évben én is megfizettem. Budapesten kiirtották a nevemet a magyar irodalomból, mert nyugatra távozott áruló lettem. Itt két évig folyt ellenem a vizsgálat kommunista-gyanu miatt, s ez anyagilag és lélekileg nagyon megviselt. Még sem segíthetek azon, hogy mint kongruás³² erdélyi papok ivadéka a nagy R kémiai csoportjába születtem: „vigyünk paripát és selyemkötöst a Portának, hogy életben maradhassunk”.

Ez nem szereposztás kérdése, hogy Ti csak hordozzátok külföldön a magyar függetlenség zászlaját, én pedig és a „Kovács Bélák” leszünk a „jó fiuk” az oroszok felé – szerepeket osztani nem lehet, mert az álarcok azonnal lehullanak. Mindez a meggyőződésnél is több: a *survival*³³ ösztöne. Melyik a helyes ut? Mindakettő. Kossuthok nélkül nincs nemzeti lélek, Deákok nélkül a sir fenyeget, „hol nemzet süllyed el”.

Ilyen lelkiállapotban tértem ki megtisztelő meghívásokat elől, hogy bármiféle vezető szerepet vállaljak köztetek vagy hogy az Irodalmi Ujság külföldi szerkesztőbizottságának tagja legyek, mert mindez éles politikai állásfoglalást jelen-

³² Kongrua: a papi illetmény legalacsonyabb összege.

³³ Túlélés.

tett volna. Nem tudom, hogy a magyar kormány vagy a szovjet felé érni fog-e valaha valamit politikai semlegességem; önmagam felé csak annyi a hitelem, hogy minden politikai vagy egyéb ambíciótól mentesen, magam is inkább a sír fenekéről, mint a torony tetejéről kiabálok, mert bár még egészséges vagyok, a magyar tragédián s általában a világ sorsán való töprengésem veszélyesen kezd hasonlítani valami halálos betegséghez.

Mit várhatok az indiai konferenciától, ha meg tudom szervezni? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy egy Pablo Picasso vagy Louis Aragon tiltakozó távirata semmit sem segít, mialatt Budapesten magyar írókat akasztanak. Annyit már tudok, hogy New Delhiben az elfogult nyugati írók szava nem fog sokat nyomni a latban, de tudom, hogy a hindu írók fel fogják vetni a kérdést, sőt a kínai íróknak is lesz szavuk a szovjet írókhoz, nem az agendán, hanem baráti beszélgetés közben. Itteni (?) hírek szerint Zsukov ellenezte a fegyveres beavatkozást s én úgy érzem, hogy Vorosilov sem örült neki. Semmit se tudunk, nagy a vihar, de én bizonyosra veszem, hogy a Szovjet is keres valami kiutat. Csak ezen az uton látom a segítség halvány sugarát, ezért őrzöm féltékenyen politikai semlegességemet s ezért kell lemondanom arról, hogy mint alapító tag szerepeljek a Magyar Írók Szövetsége külföldi keretében. Cikket és könyvanyagot kértek tőlem. Politikamentes írásaim mindig rendelkezésekre állanak, de ilyen anyagom egyelőre nincs, mert akkora a feszültség bennem, hogy a tizenkilencedik századról szóló regényemet képtelen vagyok folytatni.

Mindent összefoglalva: a hangulat itt, épugy, mint Londonban, rendkívül megmerevedett a Szovjet felé. Itt Kína felé is. De senki sem tudja, hogy milyen fordulatot vesznek a dolgok, akár itt, akár Keleten s a new delhi-i konferencia is messze van még a megvalósulástól.

Az indiai kormánnyal való levelezésem másolatát Tábori Pálon³⁴ keresztül elküldöttem David Carternek. Az Indiana House-sal egyelőre abban állapodtam meg, hogy *semmit nem adunk le a sajtónak*, kérlek tehát, hogy ezt Ti is vegyétek tudomásul. Mai állapotában a kérdés nem érdekes. Ha történik valami határozottabb fordulat az ügyben, értesíteni foglak benneteket.

A régi barátsággal köszönt³⁵

³⁴ Író, a második világháború idején a BBC magyar osztályának bemondója, később a Korda-filmvállalat forgatókönyvírója.

³⁵ A másolt példányon nincs aláírás.